

MUDRÁK JÓZSEF

ORSÓS FERENC ORVOSPROFESSZOR,
A DEBRECENI M. KIR. TISZA ISTVÁN
TUDOMÁNYEGYETEM
1923/24. TANÉVI RECTOR MAGNIFICUSA

FERENC ORSÓS PROFESSOR OF MEDICINE, THE RECTOR MAGNIFICUS OF ISTVÁN TISZA HUNGARIAN ROYAL UNIVERSITY IN DEBRECEN DURING THE ACADEMIC YEAR OF 1923/24. Ferenc Orsós was born in Temesvár, graduated from medical school in Budapest, worked in the Institute of Pathology in Debrecen, and as a hospital commander during the WWI. He was appointed a professor of pathology, and the rector of the University of Debrecen in the academic year of 1923/24. He was the professor of forensic medicine at the Péter Pázmány University from 1936 until 1944 when he fled to the West. Later on, from 1946 until his retirement in 1955 he worked as the teacher of artistic anatomy at the Art Academy in Mainz. The name of Ferenc Orsós is well-known even today, firstly in connection to the excavation of the Katyń mass graves, secondly to his active participation in the senate discussion of the so-called 3rd anti-jewish laws. His scientific achievements have been acknowledged not just in his time, but also today, since several of his discoveries seem to be future-proof.

Orsós Ferenc orvosprofesszor a mai napig vitatott alakja a magyar orvostörténetnek, nem orvostudományi, hanem politikai és közéleti szereplései miatt. 1936-tól 1944-es emigrációjáig a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított, de előtte tizennyolc éven át a Debreceni Tudományegyetem Orvostudományi Karának nyilvános rendes tanára és az 1923/24-es tanévben Debrecenben az egyetem rektora is volt. Jelen tanulmány nem a ma is sok vitát kiváltó politikai szereplésével, hanem elsősorban egyetemi tanári és tudósi tevékenységével kíván foglalkozni, a debreceni időszakára fókuszálva.

Családja, tanulmányai, pályakezdése

1879. augusztus 22-én született Temesvárott, Temes vármegyében, apja Orsós István hentesmester volt, anyja Varga Eszter.¹ A család valószínűleg német származású lehetett,

¹ Nagyszülei: Orsós Pál és Tassy Sarolta. Forrás: *Orsós János Imre professzor származási és nyilvántartási lapja. A III. zsidótörvény rendelkezései nyomán kiállított származási és nyilvántartási lapok az egyetem alkalmazottairól* (hiányos!) (Hajdú-Bihar megyei Levéltár VIII. 1/b. 91–92. doboz). – Több lexikon, köztük az *Új Magyar Életrajzi Lexikon* is „Spindl” családnevet ír, tévesen (ÚMÉL IV. kötet, 1179.p.)!

erre utal a sokat emlegetett Spindl családnév, amelyet nem a professzor, hanem ősei viselhettek („spindl” németül „orsó”-t jelent, ennek tükörfordítása a magyar családnév).

Orsós Ferencnek volt egy bátyja, István, aki 1918 előtt elhunyt,² és akinek István fiát (szül. Temesvár, 1914. júl. 19.) gyámjaként Orsós taníttatta: Szegeden, Debrecenben, majd Budapesten végzett orvosi tanulmányokat, 1938-ban fiatalon hunyt el. Két öccse is volt, mindketten orvosi pályára léptek: János Imre (szül. Temesvár, 1889. máj. 16.) debreceni bőrklinikai tanársegéd, majd szolnoki kórházi főorvos, egyetemi magántanár, 1940–1944 között a debreceni Bőr- és Nemikórtani Klinika igazgató nyilvános rendes tanára volt; valamint Jenő (szül. Temesvár, 1893. jan. 23.) debreceni sebészeti klinikai tanársegéd, magántanár, majd ungvári kórházi főorvos.

Orsós középiskolai tanulmányait szülővárosában, Temesvárott végezte, majd a Budapesti Tudományegyetem hallgatója lett, ahol 1903-ban szerzett orvosi oklevelet. Ugyanakkor tehetséges festő is volt, képei sikereket arattak, és számosan vásárolták a műgyűjtők közül.

„Művésznek készültem s tulajdonképpen a festészet mellett lettem orvos. Orvosi működésem és a piketúra sohasem került egymással ellentétbe; ellenkezőleg, az egyik a másikban való újabb elmélyedésre sarkallt.”³ – vallotta egy 1944. augusztus végi interjúban.

A budapesti egyetemi II. sz. Kórbonctani Intézetben (Genersich Antal professzor mellett) 1903-tól díjtalan, 1904-től díjas gyakornok, végül 1905-től II. tanársegéd. 1906-tól a pécsi városi közkórházban kórboncnok főorvos, majd 1913-tól Budapesten törvényszéki orvos és a Stefánia Gyermekkórház kórboncnok főorvosa. 1914-ben a Budapesti Tudományegyetem Orvostudományi Karán „Kórbonctani és kórszövettani diagnosztika” tárgykból magántanárrá habilitáltak.

Az I. világháború kitörése után katonai szolgálatra hívták be, az orosz frontra kerülve előbb a 31. honvéd gyalogezredben orvosfőnök, majd egy tábori kórház sebész főorvosa, utóbb kórházparancsnoka lett. 1917-ben orosz hadifogságba esett, a fogságban is orvosként tevékenykedhetett: a krasznojarszki hadikórház laboratóriumának vezetője és a hadifoglyok osztályának orvosa volt. A bolsevik forradalom után a foglyokat részben sorsukra hagyták, ekkor számos társával együtt gyalog indult Magyarországra, s kalandos utat megtéve 1918 májusában ért haza.⁴

² Id. Orsós István hentesmester (Temesvár, Gyárváros, Nagytöltés utca 18.), 1918. szeptember 20-án keltezett gyászjelentése már íj. özv. Orsós Istvánné Juhász Mariskát ír. A gyászjelentés az OSZK gyűjteményében: <https://familysearch.org/pal:/MM9.3.1/TH-267-11670-86497-67?cc=1542666&wc=M6WK-9M7:101520103,101817301> (letöltve 2015 augusztusában).

³ GÁBRY László, *Törpékkel dolgozom, mondja Orsós Ferenc professzor, akit most mint festőművészt mutatunk be*, Magyar Ünnepek (1944/3), 1944. aug. 18–25.

⁴ KAPRONCZAY Károly, *Orsós Ferenc és Katyni tömegsírhajainak azonosítása* = In: Gazda István (szerk.): *Három orvostörténetész köszöntése – Tanulmánykötet Birtalan Győző, Karasszon Dénes és Szállási Árpád tiszteletére*, Budapest, 2010. 110. Ugyanez az interneten is: http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/3.3.5/orsos_ferenc_katyni_tomegsirok_azonos%C3%ADt%C3%A1sa_kapronczay.pdf (letöltve 2015 augusztusában); Mester Attila, *Orsós Ferenc a katyni vizsgálobizottság debreceni tagja*, Debreceni Szemle (2011/3), 304–305.

A debreceni egyetemi professzor

Szerencsés időpontban került vissza Magyarországra, mert az I. világháború előestéjén megalakult Debreceni Tudományegyetem kialakulófélben lévő orvosi karán ekkor töltötték be az elméleti intézetek professzori állásait. Kenézy Gyula, az orvosi kart megszervező szülészprofesszor mellé (akit már egyedülként 1916-ban kineveztek) IV. Károly király 1918. szeptember 18-án nevezte ki Orsós Ferencet a kórbonctan, Verzár Frigyes a kórtan és Vészi Gyulát az élettan nyilvános rendes tanárává, illetve egyszerűen a megfelelő intézetek igazgatójává.⁵

A klinikus professzorokat 1921 októberében nevezték ki, és ekkortól indulhatott el igazából az orvosképzés Debrecenben. Az elméleti tanszékek professzorai közé még Huzella Tivadart az Anatómiai, Belák Sándort a Gyógyszertani Intézet élére nevezték ki. Az orvosi fizika és orvosi vegytan professzori állásait csak 1922/23-ban töltötték be. Néhány, kevésbé fontosnak tűnő tanszékre anyagi okokból nem neveztek ki professzort, hanem a rokonszék vezetője volt kénytelen ellátni azt is, így születtek meg az ún. kettős tanszékek (élettan – kórtan, közegészségtan – gyógyszerian, kórbonctan – törvényszéki orvostan). Erről az 1921. nov. 7-i ülés rendelkezett, ekkor kapta meg Orsós is a Törvényszéki Orvostani Intézet mb. igazgatói tisztét, saját tanszéke mellett. A kettős tanszékek szükségmegoldása tartós maradt egészen a II. világháború utáni időszakig, így Orsós megbízatása is Budapestre távozásáig megmaradt. Így a Törvényszéki Orvostani Intézetet gyakorlatilag Orsós Ferenc szervezte meg és vezette, habár annak csak megbízott vezetője és előadó tanára volt, míg a kórbonctannak igazgató professzora.

Mint az orvoskar egyik alapító professzora, számos kari, egyetemi megbízatással tisztelték meg: az 1919/20-as, 1920/21-es, 1933/34-es, 1934/35-ös és az 1935/36-os tanévekben az orvosi kar dékánja, az 1923/24-es tanévben pedig az egyetem rektora volt. Több egyetemi bizottságban is szerepet vállalt (pl. könyvtári bizottság, tanári lakásokat elosztó bizottság, stb.). Elnöke volt a klinikai telepet felügyelő bizottságnak, e minőségében rengeteget harcolt a telep fáinak, illetve a készülő központi épületet övező erdő fáinak megmentéséért.⁶

A hivatalos állami és tudományos elismerések sem maradtak el: 1928-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lett, 1930-ban Corvin-koszorúval tüntették ki.

Az egyetem Jog- és Államtudományi Karán 1919. február 1-jétől egészen Budapestre való távozásáig ellátta a törvényszéki orvostani szakelőadói tisztelet, tizenhét éven át oktatta a joghallgatókat az igazságügyi orvostan alapjaira.

⁵ Nemsokára annyi változás történt, hogy Vészi Gyula másfél hónap múlva az akkor dúló influenza-járvány áldozata lett, Verzár Frigyes vezette tovább helyettesként azt a tanszéket 1924-ig, amikor is áthelyeztette magát az Élettani Intézet élére, és a kórtannak lett a továbbiakban helyettese.

⁶ Vö. MUDRÁK József, *Orsós Ferenc professzor és a környezetvédelem*, Orvosi Hetilap (2014/32), 1283–1284., illetve a Gerundium jelen számában a kísérőtanulmányt.

Sokat tett azért is, hogy beinduljon a fogorvosok képzése; ennek megalapozására javasolta, hogy orvosi karon létesüljön Stomatológiai Klinika,⁷ és annak vezetésére Csilléry András volt minisztert, fogászati szakembert hívják meg.⁸

Közismert volt akkoriban állandó viszálya Huzella Tivadar anatómiaprofesszorral, akivel a politikai és személyes ellentéteken, valamint habitusbeli különbségen túl Törő Imre személye miatt került konfliktusba. Törő Imre Huzella neveltje és kedvenc tanítványa volt, aki még végzősként elkövetett egy buta lépést (indexhamisítást), és ezt Orsós sohasem bocsátotta meg. Bár a fegyelmi ítélettől eltekintettek azon szóbeli megállapodás révén, hogy Törő végzés után eltávozik Debrecenből, amikor azonban mégis maradt az Anatómiai Intézetben, sőt Huzella gyakornokká, tanársegéddé választotta meg, Orsós élénken ellenkezett. Sőt, amikor Huzella címzetes adjunktusi titulusra terjesztette fel Törőt, Orsós botrányosnak tartotta ezt, és éles szavakkal fejezte ki nemtetszését: „Orsós tanár szerint az ügy nagy jelentőségére való tekintettel a kar elvi állásfoglalását tartja szükségesnek. Kétségtelenül megállapítható Törő dr. esetében, hogy tényleges okmányhamisítás történt. Ettől a körülménytől nem lehet eltekinteni akkor, ha Törő dr. magasabb egyetemi fokozatok elérésére pályázik. Ismerteti az adjunktusi szervezeti szabályzatot, amely szerint az ezen állásra való elbírálásnál – minthogy a tanári utánpótlás biztosítására létesítetett – jellem szempontjából is magasabb mértékkel kell mérni. Ha Törő dr. ezen botlása bizonyos fokig bocsánatot is nyert, a kar, mint erkölcsi testület, nem emelheti feljebb.”⁹ Ezek után nem meglepő, hogy 1932 áprilisában Törő Imre magántanári képesítési kérelmét a kar 8:4 arányban leszavazta, és csak hat évvel később lett egyetemi magántanár!

A sors fintora, hogy Huzella Budapestre távozása után, 1932 októberétől Orsós vezette helyettesként az Anatómiai-Biológiai Intézetet is egészen 1934 júliusáig, amikor is Jankovich László professzor Szegedről való áthelyezésével újra betölthették ezt az orvospképzés szempontjából alapvetően fontos tanszéket. Törő nem ment Huzellával Budapestre, hanem maradt Debrecenben, az említett két évben Orsós helyettes vezető tanársegédeként dolgozott, ami valószínűleg eléggé kínos helyzetet okozhatott.

A jobboldali diákmozgalmak szellemi vezetője

Az országos Turul Bajtársi Egyesület részeként, a hasonló nevű budapesti orvoskari egyesület mintájára, 1921 novemberében Debrecenben is megalakult az orvostanhallgatókat tömörítő Csaba Bajtársi Egyesület. A professzorok először nem tudták, mit

⁷ Orsós Ferenc javaslata Stomatológiai Klinika felállítására = Debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem Orvostudományi Kar 1926. december 1-jei VI. rendes ülés, 43/2. pont.

⁸ Orvostudományi Kar, 1928. október 15-i III. rendkívüli ülés, 22. pont.

⁹ Orvostudományi Kar, 1930. március 12-i XIV. rendes ülés, 84/[3.] pont és ahhoz tartozó 4. melléklet. – Ezek után Huzella akkor visszavonta előterjesztését, Törő két év múlva lett csak címzetes adjunktus.

kezdjenek az egyetemen kívülről irányított egyesülettel, majd jobbnak látták, ha részt vesznek benne, hogy legyen valamiféle ráhatásuk. Ezt Kenézy Gyula szülészprofesszornak, a kar doyenjének szavai fejezik ki legjobban: „[...] utal arra, hogy a szövetség megalakulását nem lenne módunkban megakadályozni és ezért sokkal kívánatosabb, hogy a szövetség velünk állandó vezetésünk és felügyeletünk alatt, mint ellenünk működjék.”¹⁰

Ugyanekkor Orsós Ferenc is helyeselte a szervezet megalakulását: „Orsós Ferencz dr. örvendetes ténynek tartja a szövetség megalakulását, mert ez a hallgatóságot szorosan összetartja, nemzeti alapra helyezi s ezáltal a nemzeti fellendülést készíti elő. Meg kell azonban tőlük követelnünk az ethikai alapot.”¹¹

A Csaba Bajtársi Egyesület tanárelnöke (akkori kifejezéssel: *magistere*) Orsós lett, és a Törvényszéki Orvostani Intézetben adott helyiséget az egyesületnek.¹²

Professzorságának tizedik évfordulójára tanítványai kétkötetes emlékkönyvet adtak ki, a kiadásra nehezen összegyűlő pénz¹³ miatt az első kötet 1930-ban (vitéz Ambrus József gyermekklinikai tanársegéd szerkesztésében) jelent meg, a második egy év múlva, 1931-ben, ezt már Ökrös Sándor – Orsós kórbonctani intézeti tanársegéde – szerkesztette.¹⁴

¹⁰ *Orvostudományi Kar, 1921. nov. 29-i VI. rendkívüli ülés, 14. pont.*

¹¹ *Uo.* – A hozzászólók közül Csiky József belgyógyász támogatta az egyesület létrejöttét, Huzella viszont ellenezte.

¹² Orsós távozása után kértek új helyiséget, a Sebészeti Klinika altiszti lakását. „A »Csaba« Bajtársi Egyesület ezideig Dr. Orsós Ferenc Magister bajtárs, professor úr Öméltósága jóvoltából a Törvényszéki Orvostani Intézet II. emeletén egy 3x5 méteres kis szobában volt elhelyezve. Ez a kis helyiség ma már az Egyesület könyvtárának elhelyezésére sem elegendő, s teljesen alkalmatlan egyesületi élet folytatására, főleg ha még tekintetbe vesszük Egyesületünk egyre növekvő létszámát.” (Vö. *Orvostudományi Kar, 1936. márc. 11-i IX. rendes ülés, 78/3. pont.*)

¹³ „A résztvevőktől egybegyűlt összeg azonban az első résznek is csak részben fedezte kiadásait és kizárólag anyagi okokon múlt, hogy a második rész is ily nagy késsélemmel jelenhetik meg, mégpedig most is minden anyagi támogatás nélkül, a kor szelleméhez híven, kölcsön alapján.” – írta Ökrös Sándor a II. kötet előszavában.

¹⁴ A kötetek szerzőgárdája: vitéz Ambrus József, Bakucz József, Balogh Ádám, Gyulay Béla, Haranghy László, Hauber László, Jáki Gyula (I. kötet); Király Péter, Kovács Károly, Kovács V. Károly, Kriesch Lajos, Lőrincz Ernő, Nagy Ferenc, Ökrös Sándor, Orsós Jenő, Pap István, P. Pap Tibor, Piróth Endre, Radvány Sándor, Rugonfalvi Kiss András, Schlammadinger József, Tavaszi Ödön, Várady Miklós, Vukán Ferenc (II. kötet).

Az első kötet bevezetőjében vitéz Ambrus így emlékezett vissza a kezdetekre: „Tíz évvel ezelőtt Orsós professzor szobája a DEMKE¹⁵ épületében egyben az intézet laboratóriuma volt. A sectiók [boncolások] a város másik végén levő közkórházban folytak.

Itt hallottuk először Orsós professzor fejtegetéseit a kórbonctan kérdéseiről. Itt láttuk gondolataiba elmélyedve kísérletezni, láttuk, amint legegyszerűbb eszközökkel tárja fel egymásután a tüdőkórtannak megoldatlan kérdéseit. A tüdőcsúcsok légzésére, a rekesz szerepére vonatkozó felfedezései a modern tüdőtherápia kiépítését nagymértékben vitték előre.”

Azonban a távolságtartó tudós mögötti ember is hamarosan kirajzolódott, tanítványaival emberi kapcsolata is kialakult:

„Előttünk – tanítványai előtt – ez időben Orsós professzor mint »abszolút szakember« állott. Nagy ritkán hallottuk szavát, mely másról szólott volna, mint szakkérdésről. Lassanként rájöttünk azonban, hogy mindez csak egyrésze annak, amit lelkéből megismertünk. Csak később ismertük meg mint festőt, kinek rajzain és festményein az intuitív megérzett vonalakat és színeket tudományos megismerés valósítja meg.”

Orsós a hallgatók politikai meggyőződését is formálta, a jobboldali diákmozgalmak egyik szellemi vezetőjévé vált. Az emlékkötet bevezetője – amelynek leghosszabb bekezdése ez a szakasz – így szólt erről:

„A [román] megszállás nehéz napjai után egyszer aztán újból magyar zászló lengett Debrecenben. Hatalmas erővel indult meg az egyetem továbbépítése, az egyetemi ifjúság szervezkedése. Egy magyarabb, nagyszerűbb élet utáni vágy lángolt fel mindnyájunk lelkében, és Orsós professzor mindezeket a subjectív érzéseket lefordította a realitás nyelvére. Megtanította az ifjabb nemzedéket arra, hogy áldozatkészséggel és önzetlenséggel kell élnünk életünket, hogy minden erőnknek a haza újjáépítését kell szolgálnia, mert különben megtagadjuk azokat, akik életükkel áldoztak ezért a földért, hogy egymást mindennél többre kell becsülnünk, és egymásért mindhalálig helyt kell állnunk. A magyar ifjúságon múlik, hogy saját hazájában elsőrendű vagy másodrendű emberként élje le életét. Hirdette, hogy a csodavárás, a felületes, hanyag munka hazaárulás, és hogy érdemes eredményt a tudományos munka területén csak nagy akarakterővel, szorgalommal és exact [pontos] dolgozási methodusokkal [módszerekkel] lehet elérni.”¹⁶

¹⁵ Délmagyarországi Kulturális Egyesület székháza. A klinikai telep elkészültéig itt helyezték el ideiglenesen több elméleti intézetet.

¹⁶ *Előszó* – vitéz AMBRUS József dr. (Debrecen, 1929. november havában) = *Orsós Ferenc Emlékkönyv I. rész.* – Franz Orsós Festschrift. I. Teil. (Munkálatok a debreceni magy. kir. Tisza István-Tudományegyetem Kórbonctani és Kórszövettani Intézetéből I. kötet. – Arbeiten aus dem Path.-Anatomischen und Pathohistologischen Institut der kön. ung. Stefan Tisza Universität in Debrecen I. Band.), Debrecen, 1930. [lapszám nélkül].

A rektori év

Az 1923/24-es tanév nehéz időszak volt a debreceni egyetem számára, amikor a fejlődés lelassult, mondhatni stagnált. Ez erőteljesen érződik a rektor beszámolóján is.

Minden kétséget kizáróan a rektori év legfontosabb eseménye a Belgyógyászati, Sebészeti Klinika és Röntgen Intézet együttes megnyitása, amelyek (az 1918. október 23-án IV. Károly király és Zita királyné által felavatott Felvételi Épület után) a klinikatelep első elkészült egységei voltak:

„Elsősorban azonban egyetemünk fejlődéséről, gyarapodásáról óhajtok megemlékezni, mert azért a szűk esztendőnek is megvoltak a maga örömei, vívmányai. A lefolyt tanév elején adatott át rendeltetésének az elkészült végleges Belgyógyászati és Sebészeti Klinika, valamint a központi Röntgen-intézet, és ezzel egyszerszintű megnyílt a nagyerdei orvoskari telep a tiszántúli magyarság betegei számára.”¹⁷

Az ünnepélyes megnyitás 1923. szeptember 23-án történt. Horthy kormányzót gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter képviselte, továbbá jelen voltak a különböző minisztériumok, egyetemek, a hadsereg, Hajdú vármegye és Debrecen város képviselői is: „Minden jelenlévő gyönyörködött az egyetemi telep szépségében és tudatára ébredt a debreceni orvosi fakultás nagy hivatásának, érezvén, hogy az a magyar tudomány végvára és a szenvedő magyarság menedéke lesz.”¹⁸

A megnyitóra időzítették a klinikai építkezések körül szerzett érdemeiért Tóth Lajos államtitkárnak az Orvostudományi Kar díszdoktorává való avatását. Az év második felében, 1924. május 4-én az orvosi kar újabb díszdoktorát avathatott: Kenézy Gyula szülészprofesszort a debreceni egyetem és az orvoskar létrehozásáért folytatott páratlan, önfeláldozó tevékenységéért tüntették ki *doctor honoris causa* címmel és oklevéllel.

Az épületállomány azzal is bővült, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium átadta az egyetemnek az ún. tanítói árvaházat (ma az ATOMKI épületei ezek), amelyben rövid huzavona után az Orvosi Fizikai és az Orvosi Vegytani Intézetek kerültek elhelyezésre, valamint egy időre a diákok kollégiumai. Viszont sikertelen volt az a próbálkozás, hogy az Országos Földbirtokrendező Bizottságtól a földreform kapcsán Debrecen környékén kapjon az egyetem földeket, amelynek bérbe adásából külön pénzhez juthatott volna az intézmény („kérelme indoklásában a Rector reámutatott arra, hogy a magyar állam régi egyetemeit is jelentékeny dotációkkal látta el.”).

Ebben a tanévben habilitáltak először magántanárokat az orvosi karon: Molnár Eleket belgyógyászatból és Kreiker Aladárt szemészet tárgykörből.¹⁹

¹⁷ Orsós Ferenc, *Rektori beszámoló beszéd a debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem 1923/24. tanévi állapotáról és működéséről* = A debreceni magyar királyi Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1923/24. tanévről, Debrecen, 1931, 60. [továbbiakban: *Évkönyv és Almanach*].

¹⁸ *Évkönyv és Almanach*, i. m., 60–61.

¹⁹ Molnár Elek, a Belgyógyászati Tanszék várományosa világháborús harctéri betegségéből kifolyólag hamar elhunyt, Kreiker Aladár pedig hamarosan professzor lett, 1939-től „Kettesy” családnévvél.

Viszont a rektori beszámoló többnyire negatív dolgokról tudósít, pl. a klinikai telep további építésének elhúzódsáról:

„A nagyerdei egyetemi telep tovább építése, sajnos, nem jutott el az év elején kitűzött célig. A gyermekklinika és függelékeinek [értsd: pavilonok] berendezése annyira előrehaladt, hogy e tanszék még az őszi folyamán végleges hajlékába költözhetik.

Az ú. n. elméleti csoport építése és berendezése azonban nemcsak, hogy nem fejeződött be, hanem csak alig észrevehetően haladt. A hét elméleti orvosi intézet így továbbra is célszerűtlen, ideiglenes elhelyeződésében marad, ami sajnos a tanításnak és a klinikai együttműködésnek is nagy hátrányára van.”²⁰

Az Egyetemi Könyvtár helyzete sem volt túl rózsás:

„Az egyetemi könyvtár csak 460 új művel gyarapodott, és ebből 180 ajándék, 191 pedig cserepéldány volt. Összesen tehát csak 89 új könyvet vásárolt. A régebbi sorozatos és folytatásos művek kiegészítése még mindig nem volt lehetséges.”

A hatalmas infláció és az általános elszegényedés leginkább az egyetemi hallgatóságot érintette súlyosan. Leffler Béla magántanár, a stockholmi Magyar Intézet igazgatója révén a svéd vöröskereszt 20 millió koronát, C. H. Prytz göteborgi kereskedő 13 millió koronát adományozott a diáksegélyezésre. Ehhez képest Debrecen társadalma mindösszesen 180 ezer koronát adott. Orsós rektor keserűen jegyezte meg beszámolójában:

„Amíg tehát egy svéd kereskedő 13 millióval segítette nyomorgó debreceni diákjainkat, addig a mi debreceni kereskedőink nem vették nagy szükségünket tudomásul. Azért a Mensa²¹ bizottság elnöke nem hiába mondja jelentésében, hogy a »szanálás« folytán aránylagosan csökkenő államsegély, társadalmunk és városunk érzéketlensége diákjaink nyomora iránt [...] fokozott óvatosságra intenek. Az óvatosság azonban eddig még nem vált be élelemnek!”²²

Budapestre távozás

Kenyeres Balázs professzor, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Törvényszéki Orvostani Intézetének igazgatója 1935-ben nyugugalomba vonult, és helyére a pesti orvosi kar Orsós Ferencet hívta meg. Bár még nem sokkal korábban is a tudományos címek eltömegesedése és elértéktelenedése ügyében Orsós fennhangon kijelentette, hogy Debrecenben kívánja tanári pályáját kitölteni, nem áhítozik budapesti egyetemi katedrára: „[...] minthogy nem tartozik azok közé, akiknek vágyuk a más egyetemre való átjutás, és így joggal helyezhet súlyt arra, hogy az a tudományos testület, melyben egész élete munkáját kifejtteni szándékozik, minőségbeli összetételében ne veszítsen.”²³

²⁰ *Évkönyv és Almanach, i. m.*, 63.

²¹ *Mensa Academica* (Debreceni Egyetemi Diákasztal) a diáksegélyező szervezet neve a húszas években.

²² *Évkönyv és Almanach, i. m.*, 64–65.

²³ Orsós Ferenc felszólalása Preininger Tamás magántanár nyilvános rendkívüli tanári címmel való kitiüntése ellen. Orvostudományi Kara, 1932. január 28-i VIII. rendes ülés, 47 [5]. pont.

Mégis az a lehetőség, hogy szűkebb szakmájának, a törvényszéki orvostannak lehet a professzora a kórbonctan helyett, ráadásul a főváros egyetemén, arra vette rá, hogy elfogadja a meghívást. Horthy Miklós kormányzó 1935. november 30-án nevezte ki a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemre professzornak, azonban a félév végéig maradt Debrecenben, hivatalosan 1936. február 8-áig vezette a Kórbonctani és a Törvényszéki Orvostani Intézeteket. Mivel Orsós dékán is volt, február 12-én választottak helyette új dékánt Neuber Ede bőrgyógyász professzor személyében.²⁴

A Törvényszéki Orvostani Intézet vezetését Jankovich László professzor, az Anatómiai-Biológiai Intézet igazgatója kapta meg tartósan (Jankovich alapvetően a törvényszéki orvostant művelte, Szegeden korábban annak is volt a professzora, csak 1934-es áthelyezésekor – a gazdasági válság hozta takarékoság következményeként – a fontosabb Anatómiai-Biológiai Intézet vezetésére nevezték ki nyilvános rendes tanári rangban).

A Kórbonctani Intézet vezetését is Jankovich vette át ideiglenesen, amíg – a kiírt pályázat nyertesként – 1936. július 28-án Borsos-Nachtnébel Ödönt, a budapesti Szent János Kórház kórboncnok főorvosát nevezték nyilvános rendkívüli tanárként intézetigazgatónak.

Politikai tevékenysége budapesti egyetemi tanárként

Budapesten Orsós az 1935/36-os tanév II. félévétől kezdődően vette át a Törvényszéki Orvostani Intézet vezetését, mint nyilvános rendes tanár. Bár a pesti orvoskar tanárai között új kinevezett volt, hosszas egyetemi tanári múltja és tekintélye folytán az 1939/40-es és az 1940/41-es tanévekre is megválasztották az Orvostudományi Kar dékánjává.

Itt is egymást érték az elismerések: 1940-ben a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja lett, tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodecim Orvosegyesület, a Német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a Német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1939-ben a bonni egyetem vendégprofesszora. 1944-ben megkapta az MTA Nagyjutalmát is.²⁵

Az erősen jobboldali Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete (MONE) elnöke volt, és ezen tisztségéből kifolyólag az akkori kétkamarás magyar parlament korporatív alapon felépülő felsőházának tagja, 1941-től 1944 végéig.²⁶

²⁴ *Orvostudományi Kara 1932. február 12-i VII. rendes ülés*, 62. pont (a prodékán továbbra is Bodnár János orvosi vegytani professzor maradt, a következő tanévre is).

²⁵ KAPRONCZAY, *i. m.*, 110.

²⁶ Egyes írásokban (pl. MESTER, *i. m.*, 308.) lehet olyat is olvasni, hogy Orsós az Orvosi Kamara elnöke is volt. Ezzel szemben az Országos Orvosi Kamara 1936-os megalakulásától fogva Verebélly Tibor budapesti sebészprofesszor volt az elnök, akinek 1941-es halála után vitéz Csík László lett az ügyvezető elnök a Kamara 1944 végi megszűnéséig. Vö. MUNKNÉ HEGEDŰS Katalin, *Az orvosi kamara története (1936–1944)*, Orvosi Hetilap (1990), 643–646.

A III. zsidótörvény előkészítése gyanánt módosították a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket, amely a fertőző gümőkór, nemi betegségek és zsidó származás címén gőrdített tiltást a házasságok elé. Ez lett az ún. „fajvédelmi törvény.” Ennek felsőházi tárgyalása során, 1941. július 18-án az egyházak vezetői (Serédi Jusztinián hercegprímás, Ravasz László református és Kapi Béla evangélikus püspökök) élénken elleneztek a törvényjavaslatot, mivel az faji alapon állt, és az egyházi házasságkötés szabadságába is beleavatkozott.

Az egyházi vezetők felszólalásai után Orsós Ferenc a genetikára és általánosságban „*a tudomány eredményeire*” hivatkozva próbálta cáfolni az előtte szólók érveit. Kora genetikai ismereteit részben egyoldalúan magyarázva, részben negligálva igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy a „*vérkeveredés*”, illetve „*fajkeveredés*” káros, ezért a törvény (főleg a zsidóságot diszkrimináló része) szükséges. A felsőház végül 65:53 arányban fogadta el a törvényjavaslatot, és ebben Orsósnak, az általa hirdetett „tudományos” érveknek is nagy szerepe volt.²⁷

Amikor 1943 tavaszán kiderült, hogy Szmolenszk közelében, a katyni erdőben tömegsírokban lengyel katonatisztek lettek elföldelve, német kezdeményezésre előbb egy lengyel orvoscsoporthoz alakult az exhumálás elvégzésére, majd nemzetközi orvosszakértői delegációt hívtak össze szövetséges és semleges országokból, hogy az vizsgálja a haláleseteket. A Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt dolgozó tizenkét fős orvosgárda (mindegyikük más országból származó törvényszéki orvos volt) vezetője a nemzetközi szaktekintélynek számító Orsós Ferenc lett, aki főleg (első világháborús tapasztalatai alapján) a lövések okozta sérülések specialistájának számított. Orsós és munkatársai 1943. április 20. és 30. között dolgoztak a helyszínen, majd ezután dolgozták fel az eredményeket. Különböző törvényszéki orvostani és botanikai eredmények alapján kimutatták, hogy a kivégzések és az elföldelések abban az időszakban történtek, amikor szovjet megszállás alatt állott a terület.

A II. világháború után a szovjetek a nürnbergi per során igyekeztek a németekre hárítani a kivégzések miatti felelősséget, s ekkor Orsós Ferenc bűnössége is felmerült. A vallomások ellentmondásossága, majd a bizonyítékok hamis volta miatt azonban az ügy hamar lekerült a napirendről.²⁸

Emigráció

Mivel a háborúban nagy szükség van orvosokra, a magyar kormányzat részéről 1944 novemberében elhatározás született arról, hogy esetleg az ország határain kívül, a Német Birodalom területén rendeznek orvosi tanfolyamokat.²⁹ A német nagykövetség-

²⁷ VÍZI E. Szilveszter, *Az „Orsós-ügy” avagy a tudós felelőssége*, Magyar Tudomány (1994/3), 326–335.

²⁸ KAPRONCZAY, *i. m.*, 102–114.

²⁹ 4230/1944. M. E. rendelet (1944. nov. 27.): „[...] a hadihelyzet szükségessé teheti egyes egyetemi tanfolyamoknak az egyetem székhelyétől távol, illetve az ország területén kívül történő megrendezését.”

gel való megegyezés szerint a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi kara Breslauba (ma: Wrocław), a többi vidéki karok együttesen Halléba (Halle an der Saale) települtek ki 1944 legvégén. A két egyetemnek közös vezetése lett, dékánnak Orsós Ferenc budapesti, prodekánnak Borsos-Nachtnébel Ödön debreceni professzort választották meg. Felettük Csilléry András debreceni sztomatológiai professzor kormánybiztosként miniszteri jogkörrel rendelkezett.

A különböző egyetemekről menekült professzorokkal nagyjából sikerült minden tanszéket betölteni, néhány esetben párhuzamos tanszékek jöttek létre. Orsós Ferenc lett a törvényszéki orvostani professor; öccse, Orsós János Imre debreceni bőrgyógyászprofesszor itt is hasonló tisztséget kapott. Azonban hamarosan a hadihelyzet úgy hozta, hogy Breslau közelébe jutottak a szovjetek, így a budapesti orvosi kart is Halléba vitték, és itt a karok egyesültek, így alakult ki a végleges hivatalos elnevezés: „*A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Keretében Egyesített Magyar Egyetemek Orvostudományi Kara.*”

Az első fél év március végéig tartott, doktoravatást is tartottak a bombázások közepette, majd a második fél évnek is nekikezdték, ekkor már Orsós helyett Burger Károly budapesti szülészprofesszor lett a dékán. Április 17-én az amerikaiak elérték Hallét, és megkezdődött a felbomlás, a hallgatók többsége és az előadók kisebb része haza akart térni. A háború hivatalos befejezése után szétesett az intézmény.³⁰

Orsós természetesen nem kívánt hazatérni, 1946-tól 1955-ös nyugdíjazásáig a Mainz-i Képzőművészeti Akadémián a művészeti anatómia nyilvános rendes tanára volt.

Magyarországon a budapesti egyetem megfosztotta professzorságától, és a Magyar Tudományos Akadémia is kizárta tagjai közül. Előbb a III. (Matematikai és Természettudományi) Osztály, majd ennek alapján 1945. július 20-án az ún. Összes Ülés (az akkori akadémiai közgyűlés) 12:2 szavazati aránnyal zárta ki. Az indoklást a III. Osztály így fogalmazta meg: „*Orsós Ferenc dr. egyik szellemi vezére volt hazánkban a nemzeti szocialista Németország csatlósainak, mint a MONE elnöke végzetes szerepet játszott a magyar orvostársadalom egy részének a kipusztításában. Ezáltal egyik okozója lett az országot ért történelmi katasztrófának.*”³¹

1945 februárjában a Pestet elfoglaló szovjet csapatok egy különleges egysége Orsós Ferenc intézeti irattárának szinte teljes anyagát elvitte, főleg a Katynnal kapcsolatos iratokat keresték.³²

A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Igazoló Bizottsága 1945. július 13-án tett feljelentést ellene, amely alapján a Budapesti Népbiztonság július 31-én nyomozást rendelt el. Ezután a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya 1945 novemberében-decemberében nyomozott, és a Budapesti Népbíróság 1946. július 27-én elfogatóparancsot bocsátott ki. Három év múlva (!), 1949. március

³⁰ MUDRÁK József, *A „debreceni” orvosi kar Halléban – 1944–1945*, Orvosi Hetilap (2012/4), 152–153.

³¹ VÍZI, *i. m.*, 327.p.

³² KAPRONCZAY, *i. m.*, 111–112; VÍZI, *i. m.*, 328.

7-ére tűzték ki a tárgyalást, amelyen úgy döntöttek a népügyész meghallgatása után, hogy kiadatás kérése szükséges. Viszont az Igazságügyi Minisztérium 1949. november 7-én úgy foglalt állást, hogy „a kiadatási kérelem előterjesztése nem célravezető”. Tehát végül is nem ítélték el.³³

Mi történhetett? Nincs további nyoma. Annyi azonban bizonyos, hogy a nürnbergi perben sem adták ki a szovjeteknek Orsóst, így később a magyaroknak még kevésbé. Az amerikai hatóságok védték Orsóst, aki cserébe nem beszélt a katyni dolgokról, haláláig háborítatlanul élhetett az NSZK-ban.³⁴

Tudományos munkássága

Főként debreceni időszaka idejére esett munkásságának legjelentősebb része, amely nemzetközi szinten is kiemelkedő. Jelentős eredményeket ért el a lép szerkezetének, a nyakszirtrcsont fejlődésének, a daganatok különféle formáinak kutatásában. A sérülések keletkezési mechanizmusairól szóló, valamint a tüdő szöveti szerkezetét és annak változásait különböző kórformákban vizsgáló kutatásai, a magzatelhajtás terén végzett tevékenysége sokszor idézett tankönyvi adat lett. Emellett több egyetemi tankönyvet is írt (*A kórboncolás vezérfonala; Vezérfonal a kórbonctani, rendőri és törvényszéki boncoláshoz; A halottkémlés*).³⁵

Rehabilitáció?

Az akadémiai kizárásban nincs szó a katyni tevékenységéről, később viszont már ez volt a fő vádpont ellene. A népbírósi eljárás abbamaradt, nem jutott el ítélelhozatalig.

A rendszerváltás óta sokan szót emeltek rehabilitálása mellett, kifogásolták kizárásának jogszerűségét. 1993-ban a Kommunizmus Áldozataiért Alapítvány az Akadémia elnökéhez fordult, később Vincze János biofizikus, orvostörténész a Legfelsőbb Bírósághoz. Vincze János könyvet is írt a témában.³⁶

Azt, hogy valójában miért nem rehabilitálták Orsós Ferencet, azt Vizi E. Szilveszter foglalta össze tanulmányának záró összefoglalásában:

„Orsós Ferenc orvosprofesszor közéleti tevékenysége, szélsőséges nézetei elfogadhatatlanok, de magatartása tudományetikai szempontból is súlyosan kifogásolható.”³⁷

³³ A Legfőbb Ügyészség válaszlevelét, nyomozását idézi VINCZE János, *Dr. Orsós Ferenc professzor igazsága*, Budapest, 2012, 33–34.

³⁴ KAPRONCZAY, *i. m.*, 113.

³⁵ *Uo.*, 110; VIZI, *i. m.*, 327–328.

³⁶ VINCZE, *i. m.*

³⁷ VIZI, *i. m.*, 335.

Ahogy a Magyar Tudományos Akadémia 1945. május 30-i alapszabály-módosítása kimondta: „[az Akadémia tagjai között] *vannak vagy lehetnek olyan férfiak, akik háborús bűnösség vagy népellenes büntett és népellenes vétség útján részesei voltak a reánk szakadt történeti katasztrófának, s így az akadémiai díszet nem érdemlik meg. Az akadémiai tagságban ugyanis nem csupán tudományos vagy szépirodalmi érdemek tanúsítása foglaltatik, hanem az elfogulatlan nemzeti közvélemény részéről kijáró olyan kitüntető megbecsülés is kell, hogy fűződjék hozzája, amelyre a legnagyobb tudós is méltatlanná válik, ha csorbát szenved erkölcsi vagy állampolgári integritása.*”³⁸

³⁸ Vö. *uo.*, 326.